מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · חידושי הרד״ל

חידושי הרד״ל על איכה רבה

רבי דוד לוריא

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

חידושי הרד״ל על איכה רבה

רבי דוד לוריא

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/חידושי-הרדל-על-איכה-רבה/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פתיחתא 6
פסקה א 6
פסקה ב 6
פסקה ג 7
פסקה ד 7
פסקה ה 7
פסקה ו 7
פסקה ח 7
פסקה ט 7
פסקה י 7
פסקה יב 8
פסקה יג 8
פסקה יד 8
פסקה טו 8
פסקה יז 9
פסקה יט 9
פסקה כ 9
פסקה כא 9
פסקה כב 9
פסקה כג 9
פסקה כד 10
פסקה כה 11
פסקה כו 11
פסקה כז 11
פסקה כח 11
פסקה כט 11
פסקה ל 11
פסקה לא 12
פסקה לג 12
פסקה לד 12
פרשה א 13
פסקה א 13
פסקה ב 13
פסקה ג 14
פסקה ד 14
פסקה ה 14
פסקה ח 14
פסקה ט 14
פסקה יא 14
פסקה יב 15
פסקה יג 15
פסקה יד 15
פסקה טו 15
פסקה טז 15
פסקה יז 15
פסקה יט 16
פסקה כ 16
פסקה כא 16
פסקה כב 16
פסקה כג 16
פסקה כד 17
פסקה כה 17
פסקה כז 17
פסקה כח 17
פסקה כט 18
פסקה ל 18
פסקה לא 18
פסקה לג 19
פסקה לד 19
פסקה לה 19
פסקה לו 19
פסקה לז 20

פסקה לח 20
פסקה לט 20
פסקה מ 20
פסקה מא 20
פסקה מב 21
פסקה מג 21
פסקה מד 21
פסקה מה 21
פסקה מט 22
פסקה נ 22
פסקה נא 22
פסקה נב 23
פסקה נג 24
פסקה נד 24
פסקה נה 24
פסקה נו 24
פסקה נז 24
פרשה ב 25
פסקה א 25
פסקה ב 25
פסקה ג 25
פסקה ד 25
פסקה ה 26
פסקה ו 26
פסקה ח 26
פסקה ט 27
פסקה י 27
פסקה יא 27
פסקה יב 27
פסקה יג 27
פסקה יד 27
פסקה טו 28
פסקה טז 28
פסקה יז 28
פסקה יח 28
פסקה יט 28
פסקה כא 28
פסקה כב 28
פסקה כד 28
פסקה כה 28
פרשה ג 29
פסקה א 29
פסקה ג 29
פסקה ה 29
פסקה ו 29
פסקה ז 30
פסקה ח 30
פסקה י 30
פסקה יא 30
פסקה יב 30
פסקה יג 31
פסקה יד 31
פסקה טו 31
פסקה יז 31
פסקה יח 31
פסקה כ 32
פסקה כב 32
פסקה כג 32
פרשה ד 32
פסקה א 32
פסקה ב 32
פסקה ג 33
פסקה ד 33
פסקה ז 33

פסקה ח 33
פסקה י 33
פסקה יא 34
פסקה יב 34
פסקה יג 34
פסקה יד 34
פסקה טו 34
פסקה טז 34
פסקה יז 34
פסקה יט 34
פסקה כ 35
פסקה כא 35
פסקה כב 35
פסקה כג 35
פסקה כה 35
פרשה ה 35
פסקה א 35
פסקה ב 36
פסקה ג 36
פסקה ה 36
פסקה ו 36
פסקה ז 37
פסקה ח 37
פסקה ט 37
פסקה יג 37
פסקה יד 37
פסקה טו 38
פסקה טז 38
פסקה יז 38
פסקה יח 38
פסקה יט 38
פסקה כ 38
פסקה כא 38
פסקה כב 38

פתיחתא

פסקה א

א **עד שאתם אומרים שירים כו'**. דרש מדכתיב צהלי קולך ולא קול דאותו קול שלך בעצמו שאתה מעציב בו לפני ה' צהלי אותו כו' (והא דמפרש עיירות אלו לדרשא מבואר בסנהדרין (צ"ד) משום דגמירי דליכא טפי מן עשר מסעות של סנחריב בפרשה שם. לכן דרש הני יתירי לדרשה ע"ש):

ב **בד"ת כו' בבהכנ"ס**. הראשון לת"ח והשני לע"ה (ולגי' הילקוט שמב"כ צהלי קולך לכליין מיושב ביותר על ע"ה):

ג **בתו של אברהם כו'**. סנהדרין שם. ועי' זוהר נח (ס"ג):

ד **הקשיבי לצדקות ומע"ט**. אם נחשבו לשנים. א"כ יש כאן ה' דברים ויש לרמזן מדכתיב הקשיבי ולא קשיבי (ובסיפיה דעניה ענתות יש ג"כ לגרוס כל החמשה וקצת מהן איתא בגירסת הילקוט. וע"ל פסקא דואנו ואבלו):

פסקה ב

ה **דע שלא החזיקו כו'**. כמ"ש בשבת (קי"ט) כל עיר שאין בה תינוקות שב"ר מחריבין כו':

ו **שהם הוגים ומשנים כו'**. סופרים הם בתושב"כ (ואולי נקראו סופרים על שהן עצמן היו רגילים לכתבן כולן או עכ"פ מגלות מגלות ללמד בהן התינוקות) ומשנים בתורה שבע"פ (מלשון משננים בפה) וז"ש הוגין בתושב"כ כד"א והגית בה כו'. ומשנים בע"פ:

ז **ומשמרים כו' ביום ובלילה**. עי' מ"כ וכמ"ש (בב"ב ז') רבנן לא צריכא נטירותא כו' אני חומה זו תורה ושדי כמגדלות אלו בכנ"ס ובהמ"ד:

ח **וכה"א אם ה' לא יבנה בית**. עיקר הדרשה מסיפיה אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר. וכן בילקוט ירמיה תהלים מביא מקרא זה:

ט **המאור שבה היה מחזירן כו'**. כמ"ש ותורה אור ודרך חיים תוכחת מוסר. שאור התורה היה מאיר להחכימם מחשכת פתיותם בסכלות היצה"ר ולדרך חיים היה מטיהו התוכחת מוסר שבתורה וכמ"ש בזוהר ויקרא (כ"ג) דאורייתא מודעא לים חובי':

י **התמיד אלו ישראל דכתיב והגית כו'**. שישראל נצטוו תמידות ההגיון ועל הפשע בזה תנתן הצבא. ועי' בתנדא"ר פי"ח וספרי עקב פסקא מ"א:

יא **מקונן עליהם איכה כה אמר ה' צבאות התבוננו כו' ר"י ורשב"ל ורבנן**. בדרשב"ל לבד הוא דדרשינן למקרא זה דקראו למקוננות כו' ולא בדר"י ורבנן וע"כ נראה שאין

מקום לגרוס מקרא זה כאן אלא המאמר מתחיל בדר"י ורשב"ל ורבנן דפתחי כ"א פתיחא אחרת:

פסקה ג

יב **לא נכנסתי כו' ושחקתי עמם**. לגי' הספרים האי ושחקתי הוא כמו ושמחתי (ואפשר גרסינן כן) והוא פי' על ואעלוז. וי"ל עוד דשחקתי עמהם היינו שחוק ממש במעשה. והדר דרש ואעלוז בפ"ע בלא ישבתי ואעלוז לשמוח מהראיה בלבד אף לזה לא נכנסתי אלא אדרבה כשראיתי הכנסתי יגון בלבבי על צער חורבן ביהמ"ק וכמ"ש המג"א סי' רכ"ד בשם ספר האשכול:

פסקה ד

יג **שנאמר וכל ישראל עברו את תורתך** (**דניאל ט**'). ומקרא זה נדרש בתדא"ר פי"ח שעברו עליו מאל"ף עד תי"ו וע"ל:

פסקה ה

יד **קריא דרשב"ן אלא כשם שגלו שבט ראובן כו'** כ"ה בילקוט וכצ"ל. ועי' בירושלמי פרק חלק ה"ה:

טו **הממם כבמכבד**. אפשר צ"ל התימם פי' גלות שלימה ותמה:

טז **שהפלתי קלסים**. גי' הערוך קלבסין (ע"ש פירושו וע"ע קלוון) וכ"ה בילקוט משלי:

יז **עליו עפר גם אני אגדיל המדורה כו' כצ"ל**. ושבינתיים מיותר:

יח **שאני עושה ממונכם חביב כו'** וכמ"ש בסנהדרין ק"ד ע"ש:

פסקה ו

יט **הא אלהינו הא תקיף הא קשוט**. אפשר שלש לשונות אלו רומזין לפסוק של צדוק הדין. הצור תמים אל אמונה וגו'. הצור זהו תקיף כתרגומו. אל זהו אלהים. אמונה זהו קשוט:

פסקה ח

כ **אלא ממי שהוא משרה שכינתו כו'**. רמז לדבר נהי בגימטריא שם אדנות:

פסקה ט

כא **כי באו זרים**. אלו עמון ומואב שנתרחקו מוזרים מלבא בקהל:

פסקה י

כב **עשו אותן ישראל הומניאה**. כ"ה באסתר רבה פ"ג וכצ"ל. פי' יחדו בהמון:

כג **קנמון היה גדל כו'**. ב"ר פס"ה:

כד **ולישב לי לבדי**. כמ"ש אתה ה' לעולם תשב וכמ"ש שם במדרש ע"ש:

פסקה יב

כה **והיה זה בוגד מכאן וזה בוגד כו'**. בא"א הגי' אוחז. ולפי הנוסחא קרוב להגיה אוגד פי' מושך:

כו **את בית ה' זה כו'**. מגילה (כ"ז):

כז **ת"פ בהכ"נ כו'**. שה"ר פ"ה פ"ט:

כח **שבחו של הקב"ה**. וזהו גדול העולמים עי' ב"ר פרשה נ"ג ופ' ק':

פסקה יג

כט **אלו ישראל שהשיבו ואמרו אלה כו'**. אפשר ראוי לגרוס אלו ישראל שהשיבו ואמרו אשר דבר ה' נעשה ונשמע (זהו העדות שהעידו) וחזרו ואמרו (שיקרו עדותן) אלה אלהיך כו' ועי' בויק"ר רפ"ו:

ל **אכלה ומדקה אחריה כו'**. ורגל רופסת כו' כצ"ל. ותפס לשון המקרא (דניאל ז') אכלה ומדקה ושארא ברגלה רפסה. ובא לדרוש כאן ע"ז שן רועה ורגל מועדת:

לא **מפני בטחונה כו' ובטחו בי כו'**. ס"ד מבטח בוגד ביום צרה דרוש:

לב **שן מערערה ורגל ממטמטה עמ"כ**. ונראה צ"ל ורגל משתמטא. ופירושי כפשוטו שן שנתרועעה ממקומה ורגל מועדת ומושמטת ממקומה:

פסקה יד

לג **תחת כפי המלח תחת קפויי מלחא** כצ"ל והם שתי לשונות (או נוסחאות בהעתקה) בפירוש וינהג וילך גי המלח. ללשון ראשון אמר שהנך בין כיפי כלומר אבני המלח (וכלשון המשנה באהלות פ"ח כיפת הברד כו' והמלח) וללשון שני קפויי ר"ל המלח שנקפא מחום השמש בגי ההוא ביניהם ותחתיהם הלך ונהג אמציה מחנהו ונפל פתאום על אדום ויכם (ואפשר עיקר הגי' צ"ל מהו גיא המלח כפי המלח תפש הסלע במלחמה תפש כפא במלחמה. ועל לשון המקרא (מלכים ב' י"ד) ותפש את הסלע במלחמה מפרש שהוא הסלע שבו אבני המלח ואין זה סלע ערב שבמדבר):

לד **ואין נחת**. עמ"כ. והוא מבואר בסנהדרין ק"ג ע"ש:

פסקה טו

לה **ובחו"ל מעמיד עבד לעבודת כוכבים ארשב"ל כו' כצ"ל**. ומשום דבלא"ה אמרו ישראל שבחו"ל עובדי עבודת כוכבים בטהרה כו'. לכן ע"ז שמעמיד תלמיד רשע. אמרו שהוא כאלו מעמיד ודאי עבד לעבודת כוכבים בחו"ל (בימים הקדמונים):

לו **אלו לא נזדווגתי לאומה זו**. יש לפרש לשון לא נזדווגתי היינו להענישם (וכי"ב מצינו לשון זה בב"ר פמ"ב ושוח"ט מזמור ב' ובכ"מ) שאז היה כבוד יותר להקב"ה שעכשיו שנזדווג להענישן והגלן לבין העובדי כוכבים כתיב ויבא אל כו'. כדמפ"ו:

פסקה יז

לז **ומשתכרין בסעודת תשעה באב**. אע"פ שלשון מאחר כו' יושבין וקורין כו'. יהא משמעותו שמיד לאחר הסעודה ממש קאמר אך א"כ היינו סעודה המפסקת או סמוך לה (לאחר חצות היום) והא תנן שלהי תענית שבסעודה המפסקת אסור בבשר ויין (ודוחק לומר בשאר משכרין שאינן אסורין). וגם על הסועדים קודם המפסקת סמוך לה מיד סעודה אחרת קרא הרמב"ן ז"ל בטן רשעים. אלא האי סעודת ט' באב. היינו שהיו אוכלין קודם חצות. עי' רמ"א בהגה"ה סי' תקנ"ב ס"ט ובאורי הגר"א שם ס"ק כ':

פסקה יט

לח **מי השילוח שמימיו מתוקים ונקיים**. מכאן נראה שמה שקוראין כעת בירושלים תובב"א מעין השלוח אינן אמתי שהרי כתבו עליו שמימיו מרים קצת:

לט **מי פרת שמימיו עכורים וסרוחים**. וז"ש בשוח"ט מזמור קל"ז שהרג בהם פרת יותר ממה שהרגו בהם הכשדים:

פסקה כ

מ **היו נוסעים במחלוקת כו'**. ויק"ר פ"ט:

פסקה כא

מא **שהיא מטמאה כנגע**. בבמ"ר ספ"ז מבואר שמטמא בביאה ר"ל באהל כמצורע:

מב **לא היה אחד מהם יכול להוציא ד"ת מפיו. עמ"כ**. ובהגהותי לויק"ר פט"ז אות י"ט:

פסקה כב

מג **מאין יושב ארי"ל כזה שהוא כו'** צווח רשב"ל אמר הוי מגיעי כו' כצ"ל:

מד **בבית שדה בשדה יקריבו הגעתם חורבן כו'** כצ"ל:

מה **ואחר הדות**. עי"ל פ"א אות צ':

מו **מהו בביאה כו'**. דב"ר פ"ב:

מז **מהשתרע אשה ותרי ריעי לקבל אשה** כצ"ל:

פסקה כג

מח **והכוכבים אלו רבנים**. בקה"ר הגי' אלו ת"ח. וכאן לפי הלשון אפשר צ"ל אלו מצדיקי הרבים או מלמדי תורה לרבים:

מט **וסוגרו דלתים כו'**. דלתות נחושתא בר אלנתן שהיו פתוחין לרווחה. בקה"ר הגי' נחשתא בית אלנתן. וגם זה ט"ס וצ"ל בת אלנתן והיא אמו של יהויכין כמ"ש (מ"ב כ"ד) ושם אמו נחשתא בת אלנתן. (ואפשר ע"ד רמז רחוק י"ל דיליף האי דלתים מדכתיב (תהלים ק"ז) ודלתות נחושה וגו'. לרמוז דהאי דלתים היא מבית נחושתא) והיה קבלה בידם שהיה דלתות ביתה פתוחים לרווחה (ואפשר לכן עמדה לה זכותה שאף ביציאתה בגולה הוציאה נ"נ בכבודה דקרי לה (בספר ירמיה כ"ט) והגבירה כמ"ש ברבה ס"פ מסעי ע"ש בהגהותי בס"ד:

נ ז' **עבירות כו' הרגו כהן כו'**. נראה דשבת ויוהכ"פ חושב בשנים עי' (בחולין ק"א). והא דשפכו דם נקי אינו מן המנין שהוא כלל על הרגו כהן ונביא ודיין לומר שדם נקי היה שאלמלא היה חייב מיתה אף אם היה כהן ונביא ודיין אין כאן עבירה:

נא **א"ר לוי כקנה היה** (כלומר בעביו דק כקנה ולכן) היו מעמידין ליה והוא נופל כו' כ"ה בקה"ר וכצ"ל:

פסקה כד

נב **כל נביא שלא נתפרש עירו כו'**. מגלה (ט"ו) ובמ"ר פ"י (רל"ח סע"ד) ושם משמע שלא על נביאים לבד רק על כל הנזכרים במקרא ולא נתפרש שם עירם והוא צ"ע:

נג **קריה עליזה קרתא חדייתא חלליך כו'** כצ"ל:

נד **ומעמידין אותם על שועיהם**. כ"כ היו מקרקרין הקירות מהאבנים שבהם עד שלא היו מניחים ומעמידים בהם רק השוע וטייח שלהם מן טיט וסיד. והאבנים היו מביאים אל ההר. אבל יותר נכון דגרסי' על שועי ההר והיינו שהיו שועין לסתום בקיעי החומה שבהר באבני הבית:

נה **ועושין אותם מגינים**. בעדם מן חצין ובליסטראות:

נו **על שדים סופדים על חורבן כו'**. עמ"כ. וי"ל דדרש שדים מלשון שודד ששודדו אהלים בית ראשון ושני (עוד י"ל שמכנה המקדש בשם שדים שהיו מניקים ומשפיעים רצון וברכה ע"י העבודה בהם כשדים):

נז **ועוד אמרה לפניו רבש"ע שחחה עלי נפשי כצ"ל**. ועל מקרא דעלי נפשי תשתוחח קאי:

נח **וקול דממה בתוכו**. תחת קול המון חוגג:

נט **ומקלסין בכנורות** ז"ש בקול רנה ותודה:

ס **גרמו לי ולנביאי השקר כו'**. נראה שמכוון למקרא (יחזקאל י"ג) כשעלים בחרבות נביאיך ישראל היו. כלומר שע"י נביאי השקר גרמו ששועלים הלכו בחרבות ביהמ"ק)

ולענין המקראות דכאן אפשר לומר שמכוון לדרוש באמור אלי כל היום איה אלהיך שנביאי השקר היו מתעים אותם אחרי הבעלים והיו אומרים להם איה אלהיך:

סא **געלה נפשך לא חשב אנוש אמרו מלאכי השרת כו'** כצ"ל:

סב **ועל כ"ב אותיות שבה הה"ד כו' את תורתך**. אפשר הוא כמ"ש בזוהר בראשית (ט"ו). את כללא דאתוון רישהין וסופיהון:

פסקה כה

סג **עשר מסעות כו'**. ר"ה (ל"א) ואדר"נ פל"ד ובילקוט ריש ירמיה:

סד **אר"י בר סימון מן החומה כו'**. חסר אחר ר"י בר' סימון תיבת וכו' והוא לסימן שהמאמר נכתב במקום אחר על אנך והוא בפ' בהר כמ"ש המ"כ:

סה **מפני גוה אלו מלאכי השרת כו'**. עי' חגיגה ה': ה':

פסקה כו

סה **דלא חניא ליה בה אלא דוד**. אפשר גרסי' דלא הניא בה"א דדרש חנה כמו הנה לשון הנאה ונחת רוח:

סו **היגום הה"ד חגים ינקופו**. דמנקפי כרעי בהיגון וקוצים שעלו בדרכים. והמ"כ דחק:

סז **שהיתה קורת רוח לישראל עמ"כ**. ואפשר ר"ל שבזה שהציק לאריאל היתה קורת רוח לישראל מעט. ששפך חמתו על העצים והאבנים וכדלקמן פ"ד אות כ':

פסקה כז

סח **ואם עד אלה ר"א ור"י כו'**. ברייתא בת"כ שם וע"ש בק"א פירושו:

פסקה כח

סט **ועוד נוסף כו'**. עמ"כ. וכגי' דהכא איתא בילקוט ירמיה ונכון. וגי' דלקמן רפ"ג משובשת:

פסקה כט

ע **הומניא אחת**. מדנקט הכא קרא דמושיב יחידים ביתה שנדרש בכ"מ על זווגים. מקום לומר דהיינו כמ"ש (בסוטה ג') איש ואשה שכינה ביניהם (והיינו שם יה וכמ"ש (במקרא דאך סוררים שמביא כאן) לשכון יה אלהים):

פסקה ל

עא **ארבעה מלכים כו'**. שמחות פ"ח. ועי' זוהר מקץ (קצ"ח):

עב **ריב"ל אומר לשתי לילות כו'**. ויק"ר פכ"א:

עג **עמד אסא ואמר אין בי כח כו'**. היינו דכתיב בד"ה שם לאין כח עזרנו. וביהושפט כתיב כי אין בנו כח. ובחזקיה כתיב וכח אין ללדה. שמעתי מהרב מהור"ר משה ז"ל מ"מ משקלאוו דורש לציון תובב"א:

פסקה לא

עד **ונגאלה מן הכהונה**. ר"ל כדאיתא (נחמיה ז') ויגאלו מן הכהונה:

עה **השכם ושלוח השכם בבוקר ושלח כערב**. כ"ה לקמן פ"ב אות מ' וכצ"ל:

פסקה לג

עו **עם אחיהם ר' אבין ורי"א יום שבטל החפר וכו'** כצ"ל ושבנתים הוא הוספה תוך לשון המדרש (שהוא אגדת הירושלמי) מן הבבלי בתענית וב"ב:

פסקה לד

עז **ג' דברים צוה נבוכדנצר לנבוזראדן כו'**. פסיקתא דדברי ירמיהו:

עח **עד היכן היתה נבואתו של ירמיה**. נראה שעל אותה שעה שפירש מן הגולה קאמר במה חתם להם (שמסתמא בדברי תנחומין פירש מהם) אבל אח"כ התנבא עוד נבואות הרבה. וכמ"ש בירושלמי רפ"ה דברכות שבככה תשקע בבל סיים ירמיה שנאמר שם עד הנה דברי ירמיה:

עט **אצבעות מקוטעים כו' ולקטן ומגפפן כו'**. צ"ע שירמיה כהן היה ואיך נטמא לאבר מן החי שהרי הכהן מוזהר עליו כמ"ש בי"ד סי' שס"ט (ולפי לשון הילקוט שהרי ירמיה מלקטן בטליתו י"ל שלא נגע בהן וא"כ י"ל שלא היה עליהם בשר כראוי שאין מטמא באהל אלא במגע ומשא כדתנן פ"ק דכלים) ואם היינו מפרשים דמן המתים היו אולי י"ל דכמת מצוה היו חשובין שכהן מטמא להם כשקבר כבר ראשו ורובו חוזר לטמאות אפילו בשביל אבר אחד כמ"ש ביו"ד ר"ס שע"ד וי"ל שהיו מקוטעין כ"כ שלא היה בהן אבר שלם וצ"ע. וכן תירץ בספר יפה ענף:

פ **אריב"ח נ"ב שנה כו'**. סדר עולם ס"פ כ"ז:

פא **נוטעים תמר בבבל**. עי' שלהי תענית (כ"ט):

פב **שמיני מתיקה מרגילין לשון לתורה**. רות רבה ספ"ה. וביומא (פ"ג) אמרינן שמאירין את העינים. וג"ז מועיל לתורה:

פג **אינון לא ממחלות הארץ ולא ממכות הארץ אלא נקיים מ"ש ומוראכם כצ"ל**. (ותיבת לפניו אפשר הוא נרשם לסימן כמו לעיל הכתוב בספרים להורות שמאמר זה שייך עיקרו לפניו למעלה) וכפי' המ"כ שקאי על העופות ודגים דלעיל. וקאמר שאין זה בכלל קללה

דכתיב את מכות הארץ ואת תחלואיה. אלא מפני שגלו ישראל היושבים בארץ גלו הן שהן טפלים להם. ובחזירתן עתידין לחזור כמ"ש בגמרא. בבי"א:

פרשה א

פסקה א

א **בל"ו כריתות שבתורה מנין איכה כצ"ל**. ותיבות עשרת הדברות ט"ס כאן:

ב **בגדי בדד**. פי' בגדי העושין בבית הבד שהן מלוכלכין (וכמ"ש ובגדיך כדורך בגת וכ"ש בבית הבד. ושם תפס הכתוב כדורך בגת. שמזה טפות אדומים על לבושו ולכן אדום ללבושו) ועי' שבת י"ט מחצלות של בדדין. ובערוך ערך בדד השני גרס בגדי בדודין:

ג **בדד א"ר שמואל בר נחמן משום כו'** כצ"ל וכ"ה לקמן פ"ג פ"י:

ד **ר"י דכפר חנין כו'**. בזע פרפוריא. ויק"ר פ"ו. ועי' זוהר סדר נח (ס"א). ותי' בערוך אמר השני דאמרתו הוא דבר מצוייר ע"ש. והיינו פורפורא צבוע ומצוייר בארגמן:

ה **נאמר דידה ונאמר דיליה כו'**. שמ"ר ר"פ ט"ז ע"ש. ואין ענין לדרשה זו לכאן ואפשר חסר כאן דרשה דדריש ליה כד"א (דברים י"ב) איכה יעבדו הגוים וגו' וא"ל ירמיה איכה כלומר אי פה באו וראו נימר דידה כו':

פסקה ב

ו **היתה מוציאה עם כפלים כיוצא מצרים**. שהיה המון עסקי היושבים רבים זה על זה תדיר אשר בכל חצר היו נכנסין ויוצאין עם רב כזה:

ז **לוקטא לוקטא**. פי' מ"כ מעט. וכי"ב ברות רבה ספ"ד תפסה לוקו ע"ש במ"כ. ובערוך גריס קטלפטא ע"ש:

ח **להוא דיראתה** (**פי' חצר**) **דאיטום**. פי' שנסתמה מרוב עם (כמו דתיטום בשיראי מגלה כ"ז) ודאיטום תניתא פי' אותן שדחקו ונכנסו לחצר פעם ב' לאחר שיצאו הראשונים. ובא"א הגי' דיוטא במקום דאיטום ופירושו עלייה:

ט **פעם אחת ביקש אגריפס כו'**. פסחים (ס"ד):

י **בן י"ב**. מכאן משמע כדברי התוס' בסנהדרין (ע"ו) דליכא אי סורא במשיא לקטן קודם י"ג שנה. ושלא כדעת הטור אבן העזר ס"א:

יא **לקיים מ"ש וראה בנים כו'**. עי' מ"כ שציין לכתובות והוא שם פ"ד (נ') ועי' במכילתא סדר משפטים פ"ג ובהגהותי שם בס"ד:

פסקה ג

יב **מתאוננים אין כתיב כאן אלא כו'**. עי' ילקוט בהעלותך שם מהילמדנו מאמר זה בארוכה:

פסקה ד

יג **רבתי בדעות**. כמ"ש ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה:

יד **חמא חד טען מובלא דקסין**. עי' בכורות ז':

פסקה ה

טו **א"ל ומי אנא ידע כו' מה דבעיתון למעבד ליה**. נלמד מזה ממילא ג"כ לענין מ"ש כל מה שאומר בעה"ב עשה חוץ מצא. שלכן עשה כן בתחבולה שלא לשמוע לצאת מהחנות.

פסקה ח

טז **חייטא לי הדין מדוכא תבירא**. יפה פי' ביפ"ע שהוא רמז לגלות ישראל הנדכאים ונשברים שהיו אומרים שאין להם תקוה להתחבר עוד ונ"ל להוסיף רמז התשובה לשזור חוטין מן החול לומר כשם שהחול שאין בכח אדם לשזור ממנו חוטין לחברו. מ"מ כח ה' מחברהו יחד שמתהווים ממנו מיני אבנים וכח המדביק מיניה וביה שמתדבקים לגוף אחד חלקי החול. כן לא יפלא בעינינו כי ישוב ה' ויחבוש מחץ שבר עמו והיו לאחדים. וכח המייחדים מיניה וביה. שיתיחדו לעץ אחד ולא יחצו עוד (ולשון המאמר דבכורות שם אין מיישב כ"כ ע"ז ע"ש):

פסקה ט

יז **חובצא דעיזא חיורתי כו' א"ל איידא היא ביעתא דתרנגולתא חיוורתא כו'**. י"ל דרך רמז שאלו שאף שבתחלה היו ישראל מובדלים מעובדי כוכבים מכחישי התורה. כהבדל העז השחור מהלבן אך ברוב הזמן ומסבות מתהפכים נשתוו ואין להבדיל ביניהם כמו שאין להבדיל בין הגבינות הבאים מחלבי עז שחור ולבן. והיתה תשובתו. כי כמו ביצת תרנגולת הלבנה והשחורה. שאף שעל הביצה אין ניכר שום רושם הבדל מבטן מי יצאו. בכ"ז אנו רואים שטמון בהעלם בכחם ההבדל. עד שאח"כ כאשר יוציאו אפרוחים למיניהם יפרדו. זה דומה לאמו וזה דומה לאמו. כן אף אם למראה עינים אין ניכר ההבדל בכ"ז עודנו טמון וכשיוציאו פרי בסוף ימים לא ידח ממנו נדח ויתפרדו למיניהם (ועל לשון הנוסחא שם בבכורות ששאלו על הבצים והשיב לו מן הגבינות לא יתיישב זה):

פסקה יא

יח **ט' נפקין וח' עללין כו'**. עי' מדרש משלי פ"א ובריש תרגום שני מגילת אסתר:

פסקה יב

יט **עוירא בחדא עינא ובטנא כו'** כצ"ל:

כ **עד ד' מילין פרסתא דגמלא מינכרא**. פי' מקום גומת פסיעותיו בעפר ניכרים ואין מתמלאין כל שלא הרחיק עדיין ד' מילין ומשהלך כבר ד' מילין ישוב העפר כשהיה ואין ניכר עוד מקום פרסותיו (וכי"ב במתניתין ספ"ה דמקוואות פביסת החמור הגומא שנעשית מרגלי החמור):

פסקה יג

כא **מפלי**. עי' מ"כ בשם הערוך שפי' מתלוצץ והוא רגיל בלשון ירושלמי. ובמו"ע ערך פל האחרון הביא לו מוצא מלשון התרגום על מליצה פליאתא. ובתוס' עבודת כוכבים (מ"ד) פירשו כן לשון מפליא ליצנותא ע"ש. והראה לו כאן בזה סכלות טבעו שלחמדת ממון לא שקל בפלס שכלו אם הדבר אפשרי להאמין ביוקר הסנדלים כ"כ. וגם שכ"כ גברה בו חמדת הממון עד שביזה עצמו לגלח ראשו בשביל זה:

פסקה יד

כב **זייתא משקה כו' אימיה חכים כו'**. עי' זה בברכות (נ"ו):

כג **טעון קניא כו' לפום קרא כו'**. עמ"כ. ונראה דצ"ל טעון קנקניא כו' לפום קנקניא כו'. והוא כעין חלומו של רבא בברכות (שם) חזן חסא על פום דנא (ואפשר צ"ל לפום קדא בדלי"ת שפירושו ג"כ כלי שתיה של חרס ע"ע קד השליש):

כד **אוצר דחיטין אית ליה כו'**. עי' מ"כ. מה שלא פתר לו מתחלה בלא שכר. והעיקר שהוא בא בברכות (שם) בעובדא דבר הדיא וריש טורזינא דמלכא. שתחלה שלא נתקלקל עדיין לגמרי לא רצה להגיד לו בלא שכר עד שנתקלקל לגמרי אז א"ל דלית להההוא גברא מנהון כלום:

פסקה טו

כה **ודור דתבן**. לגי' הערוך שהביא יפ"ע אדרא. פירושו מצע כמ"ש בערוך ערך אידדא על אדרא מבי סדיא:

פסקה טז

כו **באדר את מיית כו'**. עי' בברכות שם ותנחומא סדר בראשית:

פסקה יז

כז **כפא בלשון יון עשרים כו'**. עי' מ"ש בס"ד בהגהות ב"ר פס"ח שצ"ל בהיפוך וכדאיתא בברכות שם ועי' ערוך ומו"ע ערך דוקא:

פסקה יט

כח **השום והבצלים מרובים**. שהם ממתיקין ומנקין המים אף שאינן טובים:

פסקה כ

כט **למסא דליבא**. כד"א אחינו המסו את לבבינו. ובילקוט אמרו כיון שראו החמה היו מפשפשין ונופלין שאין לשון למס אלא לשון פשפוש כד"א וחם השמש ונמס. ונראה ט"ס וצ"ל מתפשרין וכתרגום ונמס ופשר (ואמר כיון שראו החמה כענין מ"ש כמו שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש שאמרו בב"ר פרשה נ"א שאינה מספקת לראות השמש כו'):

ל **בליל ט"ב נכנס אברהם כו'**. מנחות (נ"ג) ע"ש:

לא **לא היו בהן צדיקים**. שם הלשון בשגגה עשו:

פסקה כא

לב **רנ"א כו'** על כל פסוק ופסוק ורבנן אמרי לפי שחטאו (הכתוב להלן ד"ה אזכרה נגינתי שייך לכאן כמ"ש המ"כ) כו'. עד ישעיה אמר והביאותים אל הר קדשי (שייך הכל לכאן) בכה תבכה כו' כצ"ל:

פסקה כב

לג **מי שבוכה אינו אוכל**. שוח"ט שם:

לד **ולא תאכל וכה"א השביעני במרורים הרוני לענה** (ר"ל שהשבעני במה שמרה נפשי עלי ובכה אבכה ושבעתי בדמעות ולא אוכל) ויגרס בחצץ שני כך א"ל הקב"ה ליחזקאל ואתה כו' כצ"ל:

לה **כלי גולה עשי לך**. עי' נדרים (מ'):

לה **ולא היה יודע במה וחופר כו'** כצ"ל:

פסקה כג

לו **אזכרה וכו'** ויחפש רוחי ר' אייבו ור' יהודה ב"ר סימון ר' איבו אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה כו' כצ"ל:

לז **נזכרת אני שברים ששברת לפני בלילות** כצ"ל:

לח **מהו האפס א"ר ראובן כו'**. ב"ר פ"מ ועי' שמ"ר פמ"ה דמפרש אפס לשון גריקו"ש הניח:

לט **כד"א ואמר גמר אומר לדור ודור השכח חנות אל וגו' ר"ח ב"ר פפא כו'** כצ"ל:

מ **את שלומי מאת העב הזה את החסד ואת הרחמים השכח כו'** כצ"ל:

מא **א"ר אלכסנדרי ע"י שלא חלינו כו'**. שמ"ר פרשה מ"ה ועי' ילקוט ישעיה נ"ט:

מב **ארשב"י כו' אתם בכיתם כו'**. תענית (כ"ט). ואפשר מביאו כאן לדרוש כן בכה תבכה בשביל שבכו אז בלילה הזה תבכה עתה:

מג **ומבכה שבעים אומות**. מעוררות השרים של שבעים אומות שיבכו עמה:

פסקה כד

מד **בן תשחורת**. עמ"כ. ולקמן פ"ב אות כ' דמייתי לה נמי אהא דדמעות של תשחורת קשה מכולן. ומשמע שפירושו ענין צער על אהוב מאד. ולפי י"מ הילדות והשחרות הבל שהשחרות הוא כינוי לימי הזקנה שהן שחורים כימי החושך והלילה נגד היום ימי הבחרות. כמדומה שיש לפרש בן תשחורת שנולד בימי השחרות והזקנה שהוא בן זקונים. ויתפרש ג"כ דמעות של תשחורת של ימי הזקנה שהן קשין ביותר לאור העינים וכמ"ש בשבת (קנ"א) דמעתא מארבעין שנין ואילך לא הדרא (וגם מפני שבזקנים הדמעות באים ברבוי מאד וכמ"ש בשלהי קה"ר ושבו העבים אחר הגשם בא לבכות זלגו עיניו דמעות. ובלא זה אור העינים תש וכהה לזקנים. לכן אם לא יתאפק מן הדמעה בימי שחרות וחושך הזקנה יחשכו אור עינים ביותר ולא הדרה. וי"ל ע"ז ג"כ שבו העבים אחר הגשם. שעבים יכסו אור העינים אם ירבה להזיל דמעות כגשם) וכן פירש"י והרע"ב פ"ג דאבות על ונוח לתשחורת לפי' השני ע"ש:

פסקה כה

מה **ונשארות על לחייהם כצרבת כו'** כצ"ל:

פסקה כז

מו **זה מיכאל וגבריאל**. עי' יפ"ע שכתב שהן הציתו האש בבית המקדש. והוא מבואר בילקוט כאן ע"ש:

פסקה כח

מז **אומות העולם שהן מהלכין יחפין**. ומ"ש (ישעיה כ') כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים וגלות כוש (ועמ"כ שכתב שלא נמצא אצלם לשון גלות. וליתא). נערים וזקנים ערום ויחף. צ"ל כדאמרי' ביומא (ע"ז) מסוסיא ומרטקא. ע"ש:

מח **האוכל טבל של מעשר עני חייב מיתה**. ירושלמי פ"ד דדמאי ותנחומא ס"פ ראה. ועי' תוס' יבמות (פ"ו) ד"ה אי מהתם פו' שנסתפקו בזה:

מט **אין לך דור כו'** של עגל. כמ"ש ביום פקדי וגו' וכמ"ש בסנהדרין (ק"ב):

פסקה כט

נ **כההוא דתנן דברי בן ננס כו'**. פ"ז דב"ב (ק"ו) ומשמע כאן דכדברי בן ננס השנוי שם במתניתין שלפניו נמשך משנה זו בסימניו ובמצריו. אבל בש"ס שם (ק"ה) מבואר דקאי אמתניתין דלעיל:

פסקה ל

נא **תפקידן. עי' מ"כ**. ונ"ל שכינהו חכמים בלשון תפקיד לומר שהענין גזרת המלך שיהיה נזכר ופוקד לזווגו לצורך קיום המין בעולם ואע"פ שאינו רואה וכמ"ש בב"ר פכ"ג ניתוסף לו כו' בין שאינו רואה מתאוה רמז למפרשי ימים כו'. גם ירמוז למ"ש הטור בא"ח סי' ר"מ הכוונה הראשונה לקיום מצות פקודת המלך:

נב **לא היו ארזים בבבל**. שהארז אין דרכו לגדול במקום מים כמ"ש בסנהדרין ק"ו ע"ש בפירש"י. ובבל שוכנת על מים רבים טובעני ולא יובשני:

נג **מבלי בורגרין מבלי כו'**. כצ"ל. והן תושבי העיר הנקראים בשם בורגרין ודומיא דבלווטין שהן הנכבדים שביושבים אבל הערוך הביא ג"כ הגי' בורגנין:

נד **ונעשו כדונג. משמע שמפרש נוגות מענין דונג**. ועמש"ל פ"ד אות ח' בס"ד:

פסקה לא

נה **אויביה שלו**. זה טיטוס. טיטוס ואספסיאנוס שניהם מעשה אחת עשו חורבן ירושלים ובית המקדש ולקמן בכ"מ נקט טרכינוס במקום טיטוס. וזה נכון יותר שהוא היה המחריב השני שנחרב ע"י ביתר לדברי הירושלמי והמדרשים:

נו **חד אמר קנוס וחד אמר פנגר**. הזכירו שמו מפני עובדא דלהלן. ומפני שע"י נשאר זכרון ביהמ"ק דכותל מערבי אע"פ שכוונתו לא היה לטובה כדלקמן. לכן זכה שישאר זכרון שמו בפי עם ישראל ובספרי קודש:

נז **בירושלים שלש בולייטין בן ציצית ונקדימון בן גוריון כצ"ל** וכ"ה בקה"ר פ"ז ובכ"מ:

נח **בן בטיח**. ריש בריוני הוי. וזהו ששנינו עליו בכלים פי"ז אגרופו של בן בטיח (ובערוך ערך אגרוף שכתב שהיה מבעלי משנה בע"כ צ"ל שהכוונה בימי תנאים):

נט **ששולקין תבן כו'**. עי"ל אות כ' ובאדר"נ ספ"ו:

ס **אלא דמית**. לפי שאין מלינין המת בירושלים כמ"ש באדר"נ פ"ד בנוסחא הישנה ע"ש ובת"כ בחוקותי רפ"ו:

סא **ובן בטיח מהלך קומוי ומאנוי ובזיעון**. כ"ה גירסת אות אמת:

סב **מן דמטין לפתחא בעון מדקרוני'** כצ"ל:

סג **א"ל מי דומיני אימפדאטור כצ"ל**. עי' מ"כ:

סד **מפשוטיה**. פי' מלימודו שהיה רגיל לסדרו תמיד (וכדלהלן בד"ר צדיק ופשט עלוי מאה וכו' וכן בכ"מ) ע"פ קצב השעות ומזה היה יכול לכ ון כל עת כמה שעות ביום שלא היה פוסק מסדר למודו תמיד:

סה **בהדא גופנא**. בעיר ששמה גופנא בא"י כדאיתא בברכות (מ"ד):

סו **לפילא מערבאה דאזלא ללוד**. כמו ששנינו ריש פרק ה' דמעשר שני לוד מן המערב:

סז **דלא יחרב לעולם**. בשי"ר פ"ב ושוח"ט מז' י"א מייתי לה מקרא דהנה זה עומד אחר כתלנו ע"ש:

סח **א"ל חייך דטבאות כו'**. כצ"ל:

סט **ופגעה בו קללת ריב"ז**. עמ"כ שזהו מה שא"ל ריב"ז הלב יודע אם לעקל כו' וכן כאן נגזר עליו אי חיי חיי כו'. ונתברר ממה שמת שלא היתה כוונתו אלא לעקלקלות:

פסקה לג

ע **ד"א כל הדרה אלו המשוררים דכתיב ומהללים כו' כצ"ל**. והוא אסמכתא לביטול השיר מבית המשתאות:

עא **ר"י בר סימון אמר בזמן שישראל כו'**. עי' בילקוט שלח לך שם:

עב **הקריני דף אחד וא"ל אין בי כח כו'**. אפשר דרש היו שריה בתורה כאילים שצאן קדשים לא מצאו מרעה מפי שרי התורה ולכן וילכו בלא כח כו':

פסקה לד

עג **כד תספון כלה**. אפשר צ"ל תפסון. והוא לשון חלול בל' ארמי והכוונה כשמבזין אותה מכבודה זוכרת שבעת ימי המשתה שאז היו הכל מכבדין ומקלסין אותה:

פסקה לה

עד **אחור מן הכהונה**. כד"א כהניה נאנחים:

פסקה לו

עה **ערלים היו**. דרש בשולי' על המילה סיומא דגופא (וקרו לה טומאה כר"ע ביבמות (ע"ב) דמרבי ערל כי טמא):

עו **על שום תפתה דהוי ביה**. פי' כירה תרגומו בירושלמי תפייא וכדאמר להלן וכירה היתה נתונה בו כו' (וי"ל ג"כ על שם התופים שהיו מקישין בהן שלא ישמעו נהמת בניהם כגי' הערוך ואות אמת להלן):

עז **חילתא דבר הינם**. חילתא הוא גי בלשון תרגום והיינו גי בן הנום:

פסקה לז

עח **ולא מבתי מדרשות וכאן ויהרוג בחוריהם בחרב בבית מקדשם ולא חמל** (ד"ה **ב' ל"ו**). כ"ה בילקוט תהלים קי"ט וכצ"ל. ומקרא דאף אלהים עלה בהם הכתוב כאן בספרים אין לו ענין:

פסקה לח

עט **לדליקה שנפלה כו'**. פסיקתא דדברי ירמיה:

פסקה לט

פ **הרעב בעיר ולא היה לחם לע"ה לע"ה לא היו כו'** כצ"ל.

פא **אם מי שלא לקח ולא נתן הרי הוא אומר וקרא אל ה' והיה בך חטא מי שלוקח כו'** כצ"ל:

פב **ככותבת**. שיעור ייתובי דעתא ביוה"כ כדאיתא ביומא (ע"ט):

פג **כגרוגרות ושיעור להוצאת שבת ולעירוב** בפ"ז דעירובין:

פסקה מ

פד **אומרת לעובדי כוכבים כו' לא ימטי עליכון דימטי לי כצ"ל**. ור"ל לא הפורענות ולא השכר העתיד לבא בקבלת העונש וכדלקמן אות ש' ולא כמוני ברווחה:

פסקה מא

פה **בלע המות לנצח אשר עשית גדולות אלו שני המאורות**. כ"ה בויק"ר פל"א וכצ"ל. והוא סיום דרשה דלעיל בצדקתך אלהים עד מרום. ולנוסחת הספרים י"ל צדקה במאורות כמ"ש בב"ר פ"ו יגידו שמים צדקו צדקה שעשה עם עולמו שלא נתנם (להמאורות) ברקיע הראשון שאלו כן לא היה בריה יכולה לעמוד) ותיבות ד"א וצדקתך אלהים עד מרום צ"ל להלן קודם באותה שעה קפצה כמ"ש ביפ"ע שם:

פו **וטחני קמח הא כל עמא כו'**. שה"ר פ"ג ספ"ד:

פז **מה טעם פרש רשת לרגלי**. אפשר מסיפיה השיבני אחור דרש שהחזירני אחור מבני בבל לא"י (דרשב"י דמייתי הכא איידי מייתי לה עוד סימן כי"ב):

פח **והיה זה שלום אשור**. קרוב היה להגי' סוס בבלי כדי שתהא הראיה מהמקרא כפשטיה (דאשור ובבל ממלכה אחת יתהוו אח"כ) אלא שגם באסת"ר ספ"א מביא מקרא זה שפרס תקבל המלכות לע"ל (ע"ש) וגם במאמר דכאן איתא בסנהדרין (צ"ח) אין לך כל ארון בא"י שאין סוס מדי (שהיא אחת עם פרס ע"ש בפירש"י) אוכל בו תבן. וצ"ל שקורא פרס בשם אשור (ועי' ב"ר פט"ז שכל המלכיות נקראו על שם אשור) ומפני שבימיהם היו מושלים פרסיים באשור ובבל ובא"י היו מושלים רומיים:

פט **כל היום דוה לגרדום**. פי' העולה לגרדום לידון וכמ"ש בריש אסת"ר ופחדת לילה ויומם זה שעולה לגרדום לידון ועי' שבת ל"ב. והמ"כ נדחק:

פסקה מב

צ **ששמעתי שאילוגין נקרא כו**' כצ"ל ועמ"כ:

צ **נגד יון** שהיה קשה בגזרותיו חושב אדום למתונה יותר:

צא **כשדים קשה כו**'.כמדומה שעיקר הגי' היה צ"ל כשדים קשה ובבל מתונה (וכמ"ש כשדים זה העם לא היה ועי' סוכה (נ"ב) וירושלמי תענית פ"ג ה"ד) פרס קשה ומדי מתונה (וכמ"ש באסת"ר ספ"א מלכי מדי תמימים היו כו') יון קשה ומוקדון מתונה (שאלכסנדר המוקדני היה מתון וכיבד המקדש וישראל ואח"כ כשנחלקה מלכותו ונפלה א"י תחת יד היונים שמלכו במצרים ובסוריא הוא שגזרו גזרות קשות). אדום קשה וישמעאל מתונה (וכמ"ש בשבת (י"א) תחת ישמעאל ולא תחת כו'):

פסקה מג

צב **עון ומלכות**. בשוח"ט סוף מזמור ל"א גרסינן מלאכה במקום מלכיות וכצ"ל ובזה מיושבת הראיה שמביא מדכתיב כשל כח הסבל בפשיטות (ובחופת אליה רבה בר"ח שער ג' נ"א כאן ע"ש עמש"ש בס"ד):

פסקה מד

צג **עבדי סחי קומיהון כו**'. צווחין לסחותא סלותא. כ"ה גירסת הערוך ערך סח השלישי. ואפשר פירושו מענין לשון סח שהביא הערוך שם ערך סח השני תרגום כגללים כסחותא (דבר סחי ומאוס) ועי' במו"ע ערך סלסל פירש על נוסחת הספרים:

צד **למסרקא מסלסלא**. פי' במו"ע שהיו סורקין בשרם במסרקות כדרך שמסלסלין השער במסרק (ואפשר דרש כל אבירי כמו כל אברי):

צה **כחורבן בית המקדש**. דכתיב גת דרך ה' כו'. ודרש ליה על ביהמ"ק שדרך ובעט בו ה' והורידו למטה:

פסקה מה

צו **אמרו מה אלו שדרכן כו' כצ"ל**. ועי' שלהי הוריות:

צז **אם שכחנו שם כו**'. לעיל מיניה כתיב בענין ובגוים זריתנו וגו' תשימנו חרפה וגו' כל היום כלימתי (והיינו בקלון דהכא) ולא שקרנו בבריתך שלא רצו לשקר באות ברית קדש:

צח **עמדה כת שלישית ואמרה הלא אלהים יחקר זאת כו**'. מקרא זה הוא מוקדם לקרא דכי עליך הורגנו כל היום שאמרוהו כת שניה שהסכימו למסור נפשם. וכת שלישית הזו

היא שהיתה לבם מסופק אם ימסרו נפשם לאבד לדעת בים או לא (כאשר יש בזה לספק לדינא משום קרקע עולם) וגם על האיבוד בידים הוצרכו הפוסקים להוכיח מדרשה דיכול כשאול (ת"ל אך ע"ש). ולזה היו מהמאוחרין כת שלישית (שלא הגיעה לאהבתי כו') וכאשר הסכימו אמרו מקרא זה דהלא אלהיך כו' יודע תעלומות לב. שמה שיתאחרו היה מפני שהיו מסופקים בלבם שלא יהיו כחובלים בעצמם ומתחייבים בנפשם:

צט **פותה אין לב וגו' כאשר ילכו אפרוש עליהם רשתי שאיל מחזירים אייתין צילו כו' כצ"ל**. ופירושו כשהיה שואל איש ישראלי ההולך (ע"פ הכרוז) מאיזו איש (מאנשי אדריאנוס) על מה הם מתבקשים לבא. היה מחזירו תשובה בואו ובקשו רחמים (ומצינו ל' צלו על בקשה מלפני אדם (אע"פ שעקרו משמש תמיד על התפלה ממש לה' בב"ר ר"פ חיי שרה ופגעו לי בעפרון צלי לו עלאי) מפני המלך שלא תנסבון כפי' המ"כ (או צ"ל דלא תנכסון ר"ל שלא ישחטו ויהרגוכם. ובתדא"ר פ"ל הלשון והיה מפתה אותם בדברים צאו ועמדו בבקעת ידים שלא תהא אומה זו שולטות בכם):

ק **אילין דבחיין לא נפקו כצ"ל**. ותיבת דאחבונו הוא פירוש שכתוב בפנים על דבחיין:

קא **עד שהגיע לקיפרוס ורוה"ק כו' כצ"ל**. ומלת נהר ט"ס מאיזו מפרש בפנים. ובאמת קיפרוס הוא שם אי בים הגדול סמוך לא"י (שממנו יין קפריסין בא):

קב **בנים בתוכך ובנים יאכלו אבותם טרכינוס כו'** כצ"ל:

קג **כאשר ידאה הנשר**. לקמן אות ק' דרש עלה קלים היו רודפינו מנשרי שמים:

פסקה מט

קד **במרים בת נחתום שנשבית היא וז' בניה וכו'**. בפסיקתא דחנה מביאו בקצרה ג"כ על מרים בת נחתום ובגיטין נ"ז ובתדא"ר פ"ל הגי' אלמנה וז' בניה סתם וביוסיפון שהיה שמה חנה ושהמעשה היה בימי אנטיוכוס מלך מוקדון:

פסקה נ

קה **מפני מה אינו מציל כו' כחמ"ו**. עי' תענית (י"ח):

פסקה נא

קו **בדואג בן יוסף כו'**. תו"כ סדר בחוקותי פ"ו ה"ג:

קז **יאבד לב המלך והשרים** וכתיב שם אח"ז רוח מלא מאלה (הפורעניות כפירש"י) יבא לי עתה גם אני אדבר משפטים אותם. והיינו על צדקיה דכתיב ביה (ירמיה נ"ב) וידבר אתו משפטים וקרי ליה בלשון אלה. וזהו שדורשו כאן על אלה אני כו' וכאידך דרשות דכאן:

קח **משל לרופא כו'**. עיני תבכה על עיני. אפשר נקט רופא משום שדבר זה ידוע ביותר טוב לרופאים. שראו לעין השניה להצטער על עין שתששה שבתשישה של הראשונה מרגשת גם השנייה מפני שגידי העין מתחברים יחד במוצאם מהמוח וכשאחת סובלת חוב או כי"ב נפעלת השניה ג"כ (גם כתבו הרופאים שכיון שהאחת נחלשת אז הפעולה פולה של חוש הראות רק ע"י השניה. לכן נחלשת השניה ג"כ מפני רוב שמושה). ויש להסביר גם הנמשל כביכול ע"ז שעיני ה' והשגחותיו אשר משוטטות בכל הארץ (ואפילו בעתיקא שאמרו באדרת האזינו (קכ"ט) דתמן כתיב עין ה' כו' דאתחזרו לחד. ותמן ואתם תחרישון כו') מרגישות בצער עין אדם למטה:

קט **דכתיב והלבנון באדיר יפול וכתיב בתריה ויצא חוטר מגזע ישי**. באג"ב פס"ז שזה היה כשהחריב נבוכדנאצר בית ראשון:

קי **כהדא גומתא דקרא דכמו דהיא כו'**. כ"ה הגי' בא"א ונכון:

פסקה נב

קיא **כתיב מי יתן כו'**. כל מאמר זה עד ד"א פרשה ציון אין לו שייכות כאן למקרא זה דפרשה ציון. ואפשר כ"ז שייך עדיין לפסקא הקודמת אקרא דעל אלה אני בוכיה שמביא ע"ז עוד דרשה פסוקים של בכיה מי יתן ראשי מים כו' ואלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי כו' (אשפכה בכיה):

קיב **מקור דמעה ואבכה על חללי בה עמי יומם ולילה מי אמר כו'** כצ"ל:

קיג **עלי נפשי כי אעבור בסך אדדם כו'** כצ"ל:

קיד **ועכשיו גלויה לשמש** כצ"ל וכ"ה בא"א:

קטו **וסלי בכורים על ראשי**. אפשר דרש כן לשון בסך שהיו הסלים כמו סוכה לצל על גופם:

קטז **בהסכמה היו אומרים כו'**.הכי תנן במתניתין שם:

קיז **דמומה סלקא דמומה נחתא**. זהו כפל לשון אדדם (ולא אדום אחרי שדורשו לשון דממה) ב' דמומות בהליכה ובחזרה:

קיח **נעגועיא**. עמ"כ בשם שוח"ט כחוגים של מים. והוא לשון מקרא בחוגו חוג על פני מים:

קיט **ועכשיו רומשא סלקין רומשא נחתין כו' כצ"ל**. פי' לעת ערב בחשיכה. שלא יכירו בהם היו הולכים ובאים:

קכ **אצבעוי קומוי וא"ל כולא קדמך מחי דאהני לך כך כו'** כצ"ל וכ"ה בא"א:

פסקה נג

קכא **מפי אלהים זה עבודת כוכבים**. במ' סופרים ספ"ד פליגי בה תנאי וע"ש במנחת שי:

פסקה נד

קכב **הוא שירמיה אומר הציבי כו'**. לשון ספרי עקב ס"פ מ"ג. ועי' בירושלמי ספ"ג דעירובין ותדא"ר פי"ח:

קכג **עליהם יראה גלו לאדום שכינה עמהם שנאמר מי זה בא מאדום וגו' לכך כתיב דרך כו'** כצ"ל וכ"ה במאמר זה במ"א:

פסקה נה

קכד **עשאן חמורות חמורות** כצ"ל והוא מלשון מעי מפלה (ישעיה י"ז) דמתרגמינן כרך חמרא עי' ערוך ערך חמר הששי:

פסקה נו

קכה **שמת אהרן הוכרכו ענני כבוד** כצ"ל פי' נתקפלו (ומפני שהענני כבוד נקראו כלשון מסך ויריעות כד"א פרש ענן למסך לשון נשתמשו בהן בלשון קיפול כמו ביריעה):

קכו **בקשו לברוח כלפי מזרח ולא הניחום דכתיב משא ביער בערב כו' ארחות כו' בקשו לברוח כלפי מערב ולא הניחום הה"ד על שלשה פשעי צור כו' אשיבנו בקשו לברוח כלפי דרום ולא הניחום דכתיב על שלשה פשעי עזה כו' אשיבנה בקשו לברוח כלפי צפון ולא הניחום דכתיב על שלשה פשעי דמשק כו'** אשיבנה כן צריך להיות. וקצת מזה הנוסחא איתי' בספרי האזינו פסקא שכ"ב ובילקוט עמוס שם. וכ"ה ודאי שדמשק לצפון א"י כמבואר בגבולי (יחזקאל מ"ז) ועזה לדרום כדתנן ריש גיטין מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום ועזה ואשקלון סמוכין זה לזה. וצור במערב על שפת הים הגדול המערבי והכי אמרינן שלהי מנחות (ק"י) מצור כלפי מערב כו'. וארץ ערב עם קצת המדבר הוא למזרח א"י ג"כ:

קכז **אקשית אפך**. עמ"כ ועיקר הפי' שהעזת פניך לחזור לבא אלי אחר שגרשתיך כמשל המטרונה וע"ל פ"ג פ"ז. ובערוך גרס אגשת בגימ"ל ופרשו החציפת פניך:

קכח **ולא כמוני ברווחה**. כמ"ש אחר תבא כל רעתם לפניך כו' ועולל למו כאשר עוללת לי כו' וע"ל אות ל':

פסקה נז

קכט **דקדק עלי**. עמש"ל אות נ' בס"ד:

קל **ולקו בלב דכתיב ולבי דוי מתנחמין בלב כו'** כצ"ל והוא קרא דהכא (ומשום זה מביאו לכאן) וכ"ה הגי' בפסיקתא דאנכי בסופה ע"ש בארוכה באיזה שינויים:

פרשה ב

פסקה א

א **לחוליא של עמוד שהיתה מתהפכת כו' עלי סמכה חמתך**. מביאו כאן לפרש דההפך עלי בלהות. שהבלהה (ובהלה) היתה מתהפכת למצוא מקום מנוח לה עד שנסמכה בי. וזהו לשון מתהפכת דנקט לפרש ההיפוך. ולשון עלי מפרש עלי סמכה כו':

ב **מה אלו בי"ד שנאמר דיניא כו'**. עי' תנחומא וישב ופר"א פל"ח ובביאורי שם בס"ד (ועי"ל בדוחק י"ד אלו היינו כמש"ל בפתיחתא סי' כ"ט אקרא דשנים ושלשה גרגרים שנשתיירו בהן י"ד):

ג **אף אלו בנפילת חומה**. כמש"ל בפתיחא שם שהיתה שוקעת בכל יום טפחיים ומחצה. ובילקוט עקב בשם ילמדנו הלשון אף כאן טבעו בארץ שעריה:

ד **מה אלו בעבים דכתיב ה' בצאתך כו' גם עבים נטפו מים וגו'** (**שופטים ה'**) **אף אלו בעבים דכתיב באו בעבים ובכפים הה"ד איכה יעיב באפו כו'** כצ"ל:

פסקה ב

ה **לחייבא עייבא**. עי' ברמב"ן על התורה סדר דברים ע"פ והעוים:

פסקה ג

ו **עד היכן חטאו של עגל כו'**. עי' (סנהדרין ק"ב):

ז **ההרגו למשחית ויאמר אליו עבור בתוך העיר אלו כתיב אר"י למלאך הקשה כו'** כ"ה בערוך ערך אליו וכצ"ל ופי' אל לשון קשה מכאן נראה שגי' מלאך רחמים שבילקוט שהביא המ"כ משובשת רק מפני שהערוך הביא הגי' ריש לקיש וכאן הגי' ר' יוחנן יש מקום לחשוב שהיה כתוב פלוגתא דר"י ור"ל בזה:

ח **קסנטור**.גי' הערוך קייסטיור ופי' במ"ע שופט לפושעים.ובילקוט יחזקאל הגי' סקריסטור ולפ"ז נכון לגרוס סקריטור או סקריפטור שפירושו סופר בערכאות ע"ש בערוך:

ט **כלי מפצו בידו מאני זייניה מאני סתורייתא כו'** כצ"ל:

י **ורבנן אמרי תיטא בפספסין**. כן גי' מ"ע ופירשו שהיה רגילין במשפטי בריקו"ש הקדומים לכתוב על אבנים שהיו מונין בהן המחייבין והמזכין אות תיט"א על המחייבין ששמו מורה ענין מיתה והערוך ערך פספס א' הביא גי' שלפנינו:

פסקה ד

יא **ת"פ בית הכנסת**. שה"ר פ"ה פ"ט וש"נ:

יב **ר' ישמעאל ורשב"ג** כצ"ל:

יג **ובן עזאי**. בחגיגה אמרו עליו הציף ומת ובב"ר וירושלמי שנפגע בשארי מקומות הגי' ר"א בן שמוע במקום בן עזאי:

יד **אמרו בלווטין שבירושלים כו'**. לקמן פ"ד אות צ':

טו **א"ל לית בדעתיה כו'** בירושלמי בתענית מסיים והוו חבריא אמר מה את בעי מדין כתיב ואנא חתם הוי כתב וחברייא חתם. והוי משלח כו'.

טז **תלת מאה גרבון**. עמ"כ גי' הערוך גרבון דמרקוע לקיטייא ופירושו נ"ל דמרקוע הוא חתיכות וליקייטיא היינו לקייצים והיינו ש' ספלי טרית (שהן חתיכות מין דג ידוע) לקוצצי תאנים (שנקראים קיץ) שאמרו (בברכות מ"ד):

יז **לר"א ב"ר חרסום היה האלף כי' וכנגדן כו'** (יומא ל"ה):

יח **היה טימס שלהן עולה לירושלים בעגלה**. פי' טימס כתבי שמותם שהיו נכתבים בערכאות של מלכות וכי"ב בתנחומא תצא ובפסיקתא דזכור ומכילתא בשלח בעמלק ופרעה טומסהון של ישראל ע"ש:

יט **וכדו כד את מצעהון בס"ר דקנייי כו'**. שה"ר ספ"א:

כ **פ' אחים כהנים כו'**. בהדא גופנא כצ"ל ופירושו בעיר הזאת ששמה גופנא היה המעשה וכדאיתא בברכות שם:

כא **הלכו אצל ישמעאלים כו'** תנחומא יתרו ס"ד:

כב **דאר"י מגבת ועד אנטיפרס כו'**. שה"ר ספ"א וש"נ:

פסקה ה

כג **מבצרי בת יהודה כו' להכבש פחות מארבעים כו' מחמשים כו'**. אפשר דרשי סמך מדכתיב מבצרי והו"מ לכתוב בצרי (וכמ"ש (איוב כ"ב) על עפר בצר) בלא מ' דבא לרמוז על מ' יום. ואידך מ"ד דרש גם יתור היו"ד דהומ"ל בצר בת יהודה בלשון מקור ודרש יתורי דמ"ם ויו"ד לרמוז על נ' יום:

פסקה ו

כד **עשר קרנות הן**. שוח"ט מזמור ע"ה מדרש שמואל פ"ד:

כה **ולבסוף גלה אותה לדניאל הה"ד ואתה לך לקץ כו'**. פסיקתא דותאמר ציון ע"ש ועי' בערוך ערך או הרביעי הביא מאמר זה בביאור יותר:

פסקה ח

כו **ד' שפיכות הן**. עי' לקמן פ"ד אות כ':

פסקה ט

כז **לשלש מקומות גלו כו'**. בירושלמי פרק חלק ה"ה הגי' א' לפנים מנהר סמבטיון וא' לדפנה של אנטוכיא וא' שכיסה הענן. הה"ד לאסורים צאו שגלו לפנים מסמבטיון לאשר בחושך הגלו אלו שכסה הענן ורעו בכל שפיים מרעיתם אלו שגלו לדפנה של אנטכיא וכצ"ל. ועי' בפסיקתא דותאמר ציון בסופה ובילקוט ישעיה שם:

פסקה י

כח **אפשר שהקב"ה משכח מועדותיהם כו'**. במ"ר ס"פ כ"א:

פסקה יא

כט **הקניטוהו וסבלן הקניטוהו וסבלן א"ל המלך וכו'**. כ"ה בילקוט וכצ"ל:

ל **תחת ערפיהם**. כמדומה שהוא כינוי. והכוונה תרפיהם. בית החורף ואחוריהם. וכן מ"ש הפכו פניהם הוא כינוי ור"ל פניהם של מטה:

לא **אותו הקול נפלה כו' דכתיב נפלה נפלה בבל כו'**. אפשר הדרשה מדכתיב לעיל מיניה והקשיב קשב רב קשב (שהוא ענין קול) אבל העיקר דגרסינן כאן מקרא דמקול נתפשה בבל הכתוב להלן בד"ר ינאי ושם גרסינן קרא דמקול מפלתה רעשה הארץ כמ"ש המ"כ ועי' גירסת הילקוט בזה:

פסקה יב

לב **לא מן כדון**. כ"ה גירסת אות אמת כמ"ש המ"כ וכמ"ש בסוף מקרא זה (ירמיה ל"א) למן היום אשר בנו אותה:

לג **א"ר אילא כאדם שהוא עובר כו'**. ויק"ר ס"פ י"ב ודרשו על אפי שכביכול עלה באפו וחוטמו הריח והוצרך להעביר אפו מעליו:

פסקה יג

לד **חלקו כבוד לארון**. עמ"כ. ובבמ"ר פט"ו ובפר"א פנ"א וסוטה ט':

פסקה יד

לה **ריב"ח אמר במזבח הפנימי** .באסת"ר רפ"ג הגירסא בקרנות מזבח הפנימי. ונראה נכון דדרש מדכתיב ואת אילי הארץ לקח. דאילי מפרש כמו האמורים בבנין בית יחזקאל שפירושו כמו קרנות איל והן קרנות המזבח (וי"ל דהארץ מידריש על המזבח כד"א (יחזקאל מ"ג) ומחיק הארץ וגו' וסמיך ליה וזה גב המזבח דרשי' בריש (עירובין ז') על מזבח הפנימי):

פסקה טו

לו **דמעת הסם כו'**. שבת קנ"א ואדר"ן פרק אחרון ובערוך גרס השום (או חסות) במקום הסם וגריס דמעת הקבר במקום ביהכ"ס. ע"ש ע' חסית:

לז **של תשחורת**. עי' מ"ש לעיל בס"ד פ"א אות ב':

פסקה טז

לח **ובנה הגדול כו' ואימא כד חמית דלא אתו מייתא בביתא והוי ברא זעירא כו' ומפרפר ומות הה"ד בהשתפך נפשם אל חיק אמותם** כצ"ל ועי' בפסיקתא דדברי ירמיה:

פסקה יז

לט **ביא א' כו' ביד כל נביאי כל חוזה**. גי' ערוך ערך נביא נביאו כתיב ור"ל קרי ביה בחולם הוא"ו נביא אחד:

מ **כל נביא כל חוזה**. אפשר חוזה דרש מלשון מחזה חזון לילה ונביא מקבל נבואתו ביום ונמצא אחד מהן מתנבא ביום ואחד בלילה לישראל. ועי' בפסיקתא דאנכי מנחמכם:

מא **לכשאשוה כו' לכשיגיע אותו היום שכתוב בו והתהלכתי בתוככם באותה שעה אנחמך**. כ"ה בפסיקתא וכצ"ל. ור"ל כמ"ש בתו"כ שם מה חתם מזדעזעים הריני כיוצא בכם:

פסקה יח

מב **דהוו מסוון מחתן לך על אפך כו' כצ"ל**. ומלשון מסוה משה. וע"ל פ"ד פ"ג ומעריך ערך חן השני:

פסקה יט

מג **כרכי כו' שבחן בפיהם כו'**. שוח"ט מז' מ"ח:

פסקה כא

מד **ר"א בריה דרז"א משעה כו'**. ויק"ר פ"ו:

מה **בזע פורפירא כו'**. לעיל ריש הפתיחתא ע"ש:

פסקה כב

מו **יקרי' דברי' אעירה שחר אנא כו'** כצ"ל הכל ד"א. וטעו בדפוס לעשותן חלוקין:

פסקה כד

מז **לפיכך שכבו לארץ חוצות נער וזקן בחורי ובתולותי וגו'** כצ"ל ודלא כמ"כ:

פסקה כה

מח **מגורי ביתאי**. מגרי חסר דרש כמו מן גרי הגרים אצלי ובביתי. והערוך ערך מגרס גרס מגריס ע"ש ובמ"כ להלן ד"ה קוסי פרפורין בשם הערוך:

מט **תני ר"ח כנגד כו'**. תו"כ בחוקותי פ"ד:

נ **אשר טפחתי ורביתי אכ"כ כו'** עמ"כ: ובתו"כ שם מבואר שלאחר שעמל בהם וגדלם אויבי מכלם. ולפ"ז אפשר צ"ל כאן אשר פריתי ורביתי אכ"כ שאז היה מתפרש כלשון פרה ורבה שבכ"מ שפירושו הולדה בריבוי והיה מתבאר שבעודם קטנים אויבי כלם. ועכשיו שכתוב טפחתי ורביתי. לשון טפחתי מלמד על ורביתי שפירושו ג"כ לשון גדול ולא לשון רבוי והיינו כדברי הת"כ של אחר שטפחם וגדלם אויבי כלם:

פרשה ג

פסקה א

א **שאין ת"ל כהמה כו'**. הנוסחא הנכונה ע"ל בפתיחתא סכ"ו:

ב **שלישים גבורים**. מפרש בילקוט משלי שם ד"ת גבורים הם ליפרע ממי שאינו עמל בהם כל צרכם:

ג **ייסורין אייתי עלי מה דאהני לך כצ"ל**. ועמ"כ בשם ילקוט ופי' כדמפ"ו במשל ונמשל. אני הגבר שראה שטוב ויפה הדבר בתמיה ליסרני בשבט עברתו כ"כ:

ד **אנא הוא איוב**. מסיים בילקוט כל מה דאייתית על איוב אייתות עלי ומבאר והולך ע"ש:

ה **מלמד שהקב"ה מתייעץ כו' בעוה"ז חוזר ומרחם כו'**. כ"ה לקמן בפרשה זו כ"פ וכצ"ל:

פסקה ג

ו **זה בסגר של ערבייא**. הוא בית גרם שבעירובין (י"ט) ובלשון ירושלמי קלילא קראוהו בית גד ובסגר:

ז **מטלית של כותים**. עי' מגילת תענית פ"ח:

ח **בשביל עני זה איני מקבלה כצ"ל** סי' בתמיה:

ט **שתם כתיב**. קרי בי' בשין ימנית בשביל שתמו:

י **בנות לוד כו'**. שעכשיו הוא מהלך יום א' מירושלים כדתנן פ"ה דמעשר שני (והירושלמי שהביא המ"כ ממסכת מעשרות ט"ס וצ"ל במעשר שני בסופי'):

פסקה ה

יא **בני אכפי בני אמוריי'**. פי' במו"ע ערך אמר השביעי בני התערובות:

פסקה ו

יב **מעשה בבנו כו'** . שמחות פי"ב ע"ש:

יג **הוי ידע לסדר סעודתא כמנין ימות החמה**. אולי לכל יום לפי ערך שנויו ממהלך החמה הפועלת באויר ובבריות. יש מאכל המועיל בו ביום למזגו לבריאות הגוף. גם המאכלים שרובן מן פירות וירקות י"ל שכל אחד יש לו יום מיוחד בשנה שבו כח התועלת וטעמו מעולה ביותר לגוף מבכל השנה:

פסקה ז

יד **שיצא למלחמה**. בילקוט הגירסא לחמת גדר. והוא מקום מעיינות חמין לרחיצה לתענוג (וכדאיתא בקהלת רבה פרשה ה' פסוק ז' ובכ"מ) והוא משל על ההליכה במדבר עם ישראל לתענוג ונחת רוח כביכול לפניו יתברך כמ"ש אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר:

טו **והיו מקניטין כו' כמראש כשהיו במדבר וכו' וכתיב בן אדם כו'** כ"ה בילקוט וכצ"ל ונראה שכוונו ללשון המקרא ארבעים שנה אקוט בדור ואומר וכו' וז"ש מקניטין כו' ואמר אע"פ שהקניטוני מ"מ מי יתנני כמראש כו':

טז **בעניי חלקי ה' אמרה נפשי ע"כ אוחיל לו** כצ"ל וכ"ה לקמן על מקרא זה במקומו ומביאו כאן שדומה ג"כ לענין המאמר שע"י הייחוד שמיחדים לה' חלקם. ע"כ יש בהם כח להוחיל לו:

פסקה ח

יז **א"ר אלכסנדרי על שאתה מחדשנו כו'**. מדרש תהלים מזמור כ"ה:

פסקה י

יח **ענוי הארץ וגו' שנאו רע גו'** כצ"ל:

פסקה יא

יט **לעולם ה' ח"ו לא שבק ולא ישבוק** כ"ה לעיל פ"א וכצ"ל:

כ **הה"ד כי לא ענה מלבו אמר כו' ויבא לב שבבבל כו' לב שבסיני**. על שפעלו בסיני בלבם לא טוב לא עינה אותם ה' לעונשם (ומלבו מוסב על לבן של ישראל) וכן על שפעלו לא טוב בפיהם בבבל מידריש כי לא ענשם ה'. על כי לא ענה. (כמו ענה ועל ישראל קאי שלא ענו בפיהם הודה בעבודת כוכבים בימי נ"נ וכד"א קול ענות וגו' בעגל). מלבו רק לבבם לשמים היה:

פסקה יב

כא **זה נ"נ שכתוב בו כו'**. ונדרש ג"כ לדכא כו' אסירי ארץ כד"א (ישעיה י"ד) אסיריו לא פתח ביתה. וזהו שדיכא מאד אסיריו וברגליו רמסם:

פסקה יג

כב **אלא טובה לעושה טוב כו'**. תדא"ז פ"ג:

כג **חיותך בידי וחי**. מפורש בפסיקתא דותאמר ציון שהרי נפשו של אדם פקודה ביד ה' ואינו נוטלה ממנו כשחוטא אלא משאירו בחיים וא"כ מה לו להתאונן:

כד **אני עסוק לבור להם לחם קל כו'**. ספרי ר"פ דברים:

פסקה יד

כה **קמו ונפקו להון**. כאלו יצאו לדון ולהתוודות על שאמרו לה"ר (ועי' סנהדרין מג:) או י"ל שיצאו בכעס שכעסו על ר"י שאמר כן דבר הנוגע לעצמו וראשון עיקר:

כו **רבנן דהכא אמרי אין דעולייתא מרירין בסימא חמיע**. כן גי' הערוך שהביא המ"כ. ופירושו כל מה שהעולשין מרורין (שהעולשין אחד מחמשה מיני מרור הן) ביותר. כן החומץ שמטבילין העולשין בו ג"כ חמוץ ביותר לערכן והמד"ל במעריך גרס ארסנדיבא מרירין בסימא חמיע. ופי' עולשין אינדיבי. ורבנן דהכא אמרין אין דעבדין בישין ומרירין קשיין כצ"ל ופי' כל מה שהעבדים רעים ומורדים. הנה וכי בכל זאת גם האדונים יהיו קשים ביותר ושלא להעביר על מרדיהון. ושני המשלים הן מכוונים לזה שאנחנו פשענו ומרינו וכי ח"ו גם אתה תתנהג עמנו כן. אלא היה נאה לרב סליחות להעביר על פשע:

פסקה טו

כז **מקוה זה פעמים פתוח**. במימיו שלפעמים אין המים נקוים לתוכו הרבה וכאלו הוא נעול מלהטהר בו. אבל הים לא יחסר לעולם. (ואפשר לשון נעול במקוה הוא כמשמעו. שהיו נועלין בעד המקואות בשעה שהמים מתחסרין מהכשר מקוה שלא יטעו לטבול בו):

כח **אריב"ח עתים הן לתפלה**. סנהדרין (ק"ב):

כט **שלא ירד ענן והקיף כו'**. כמ"ש בברכות (ל"ב) ביומא דעיבא לא גזר תעניתא:

ל **מאסיא פסיליא**. עי' מו"ע ערך מאס:

פסקה יז

לא **ארשב"ג ת"ק בתי סופרים כו'**. לעיל פ"ב אות ב':

פסקה יח

לב **זה דניאל**. וידרש ס"ד וידו אבן בי ג"כ ע"ז כד"א (דניאל ו') והתית אבן חדא ושמת על פום גובא:

פסקה כ

לג **ורוה"ק צווחת כו' כל עותתי כל מחשבותם לי וכמ"ש בעיין מלכה יתי כו'**. שחושב בלבו עצה רעה כזו של עוות הדין להנקם בהם:

פסקה כב

לד **בש"ר יונתן שהיה עמלק נוטל מילותיהם כו'** כצ"ל כמ"ש המ"כ וכ"ה בתנחומא תצא ס"ט ובפסיקתא דזכור וילקוט כאן:

לה **תלאה אותם ביסורים** כצ"ל עמ"כ:

פסקה כג

לו **מחה בעוה"ז כו'**. עד סוף המאמר הוא מן המכילתא ס"פ בשלח בקצת שינוי ע"ש:

לז **מן העולם תעקר עובדי כוכבים כו'**. כן צריך להיות:

לח **מתחת שמי ה'**. אפשר דרש שמי כמו שמי בחירק המ"ם מלשון שם ה'. ור"ל אז כשתרדוף כו'. יוודע שם ה' כראוי:

פרשה ד

פסקה א

א **איך כסה דהבא**. לומר שעדיין בעצם לא נשתנה שהוא זהב רק שכיסה על פניו והוא סתום. כן אף על פי שגלו לבם לשמים רק מגלות ויצה"ר המעכבים לעשות רצון אביהם שבשמים הוא ככסוי על פניהם ועי' שה"ש פ"א פי"ב:

ב **דתני ר"ח גחלי יכול כו'** כצ"ל והוא ברייתא בת"כ ר"פ אחרי מות שמובא בפסחים כמ"ש המ"כ:

ג **אבני קודש בראש כל חוצות כד הוו כו'** כצ"ל:

ד **נפקון לפרנסתהון**. יוצאין מביהמ"ד מקום קביעותם בתורה לקרייתא לעסוק בפרנסתהון או אפשר פירושו יצאו לחו"ל מא"י וז"ש בראש כל חוצות כד"א ארץ וחוצות:

ה **אבני קודש**. אלו ת"ח שנקראים אבנים כמ"ש בתעניתא(ד') אבניה ברזל כו':

ו **ארנטס**. במו"ע פי' תכשיט ואפשר הוא שתי תיבות אורני טס. ואורני פירושו בלשון ליטיינ"ו כל דבר של זהב וט"ס הוא פי' ע"ז בפנים בלה"ק טס: (

פסקה ב

ז **היה עושה שולחנות כו'**. משל לאשה כמ"ש בנדרים (כ"ו) ערכתי לו שולחן כו'. וכן כינוהו בלשון אכילה אכלה ומחתה כו'. ואפשר שולחן שהוא קבוע במקומו המשלהו

לאשה קבועה כבודה בבית וערכה שלחנה וכו' והיציאות שנכנסין ויוצאין המשילו לאיש שיוצא ובא להכינם:

פסקה ג

ח **חסר ובעל מום**. כמ"ש כלך יפה רעיתי ומום אין בך:

פסקה ד

ט **לא היה אחד מהן הולך לסעודה עד שיודע כו'**. עי' סנהדרין (כ"ג):

י **אא"כ הופך כו'**. עמ"כ. ועי' בב"י וד"מ בא"ח סי' ק"ע בזה:

יא **אין רשות לאורחין לכנוס עד שלש פרפראות**. כן הוא בתוספתא ברכות (פ"ד) וברושלמי שם פרק ו' וכצ"ל כאן. וע"ש פירושו:

יב **מיום שחרב כו'. בטל יין קרוש וזכוכית וכו'**. ירושלמי סוף פרק ד' דסוכה:

פסקה ז

יג **אם אין להם מי שיתן להם מי ינחמם**. שמנהגם היה שהמנחם בוצע ונותן ליד האבל ואין האבל נוטל בעצמו וכמ"ש בה"ג והרמב"ם וש"פ.(והרשב"א בתשובה ח"א סי' רע"ח כתב שהיה לו בזה מקום ידוע בדברי רז"ל ושכחו. ומצאתיו בל' ילקוט משלי רמז תתקמ"ז. ובסמ"ג והגמי"י הביאוהו בשם ירושלמי פ"ג דמו"ק ולפנינו ליתא שם) ונראה דגרסינן איפכא אם אין להם מנחם מי יתן להם וכדכתיב פרשה ציון בידיה אין לה מנחם (וממקרא זה הביאוהו בילקוט ובה"ג שם):

יד **שהוא עומד בשורה כד"א כל מפרסת פרסה**. גם לשון פורס הוא כענין פריסת שורה ומחיצה של בני אדם:

פסקה ח

טו **טריפין קיקלא**. עמ"כ דאסיפיה דקרא חבקו אשפתות קאי. ומבאר מליצת חבקו אשפתות שהכוונה מושלכים באשפה. ולשון חבקו הוא מליצה. שדרך תינוקות לחבק ולנשק אותם ועתה אין להם מי לחבקן אם האשפה חבקו המה. ובמו"ע ערך טרף האחרון פירש אריסא אמונים עלי תולע והוא בלשון גריקו"ש נגדלים בבגדי תולעת:

פסקה י

טז **אלו שהיו רוחצין את השלג כצ"ל**. וכדכתיב (איוב ט') אם התרחצתי במימי שלג אבל שתיה בשלג לא נמצא שיהיה מועיל לזכך המראה:

יז **אלו שהיו שותין את החלב**. כמ"ש בכתובות (נ"ט) הרוצה להלבין בתו כו' ישקנה חלב סמיך לפרקה:

יח **מעשה באחד שהלך למכור ספיר כו'**. עי' תוס' סוכה (נ"ב) ד"ה אם:

פסקה יא

יט **כהדא נאנא**. אפשר פירושו כשעוה כמש"ל פ"א פ"ד והיה להם מין שעוה שחור שבו היו משחירין הכלים. ולכן נקרא בשם שחור שהיו משחירין בו וכן למ"ד חרת. היינו חרתא דאישכפי שמשחירין בו עורות סנדלים:

פסקה יב

כ **במערבה של עיר**. שרוח מערבית מביאה את הרוח. ועי' בקה"ר ר"פ י"א (ועי' בירושלמי ב"ב פ"ב דמשמע שמפרש מתניתין דשם שהיא תדירה ברוחות כדס"ד דהש"ס שם):

פסקה יג

כא **לא הניחו אותי לפשוט ידי בעולמי**. אפשר הלשון מכוון לדרוש מקרא דולא חלו בה ידים דלעיל שבת עמי ע"י שפשטו ידיהם במצות (וכדלעיל אות ו' במדרש שם) לא חלו בה ידי מדה"ד לפשוט ידי בעולמי:

פסקה יד

כב **מזמור לאסף משל למלך כו'**. עי' פירש"י קדושין (ל"א) ד"ה אסתייעא כו' ותוס' שם:

פסקה טו

כג **ד' מלכים**. לעיל בפתיחתא כ"ח עיין שם:

פסקה טז

כד **מחטאת נביאיה עונות כהניה וכו'**. אפשר דרשינן מחטאת נביאיה וכהניה מה שחטאו והרגו נביא וכהן זה זכריה:

פסקה יז

כה **חגרים שבהם כו'**. ונפרכסנה לקיים מ"ש בלא יוכלו יגעו כו'. אפשר דרש בלא יוכלו אותן שלא יוכלו לילך ברגליהם דהיינו חגרים. והיו מפרכסין ונוגעין בדם זכריה בלבושיהון האמור בפסוק שלפניו. ולשון מגעגעין בדמא המוזכר בויקרא רבה פ"כ ובקה"ר פי"א הוא כענין יגעו בלבושיהם לפירוש זה:

פסקה יט

כו **מן מאה מאה מן מאתן מאתין**. שנשארו בהם אחד מעיר ונתפזרו מהן מאה במאה עיירות ומאתים במאתים עיירות. וז"ש תמן צווחין למתא מאתא כצ"ל כלומר לעיר קורין מאתא בתוספת א' לשון מאה לרמוז ע"ז שאחד ממאה יש כאן מגלות ישראל:

פסקה כ

כז **לשלדותיהן**. לא שלדות המצריים שטבעו בים קאמר שבהם כתיב תבלעמו ארץ שזכו לקבורה. ועוד שהן טבעו בים סוף. וכאן יש הגדול שמפרשין בו ממצרים לארץ ישראל אלא כמ"ש רש"י בפירוש איכה רמז הקדוש ברוך הוא לים והציף נאדות נפוחים כעין מעי אדם. (מקצף גלי הים נדמו כן) ואמרו המצריים המנחשים ומעוננים שזהו סימן להם להזכר איבת אבותם שנטבעו ע"י ישראל בים ושאין ראוי להם לבא עתה לעזרתם:

פסקה כא

כח **אף אינון לא פשת להון טב**. אפשר רומז לדריש כי בא קצם על בני ביתר (ונקרא שמש ביתר לשון יתרין. תפסו לשון לא פשת שלא נותר להם טוב):

פסקה כב

כט **על ההרים דלקונו כתיב חציו לדולקים יפעל**(**תהלים** ז') **רא"א אלו שהיו דולקין אחר העברות** (ובשוח"ט שם הגירסא אלו שלבן דלוק בעבירה. ומזה נשתבשו הסופרים לכתוב במקומו בקהלת רבה רפ"ה במאמר זה שמשליכין הדלק עליהן) ר' יעקב כו' דולקיהם של ישראל הה"ד על ההרים דלקונו כן צריך להיות ע"פ השוח"ט וילקוט תהלים:

פסקה כג

ל **אפילו רשע וחוזר בו**. עיין מה שכתבתי בהגהותי בס"ד בויקרא רבה שם:

פסקה כה

לא **טובה הסרת טבעת כו'**. עי' מגילה (י"ד) ואפשר כל אלו נתכוונו לדרוש מקרא (משלי כ"ז) טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת:

לב **מן ס"ר נביאים כו'**. שה"ר פ"ד רפ"י ושם נרשם:

פרשה ה

פסקה א

א **לשני זרזרים**. עמ"ש בס"ד בהגהותי לשמ"ר פכ"ז אות כ"ח:

ב **כובש את הגדול לפני הקטן. דרש או תייש**. שמתיש כח הזרזיר הגדול אשר כח במתניו (ודרש או כמו דהא):

ג **לפני הקטן בשביל לחוס על ממונו כך אמרו ישראל לפני הקב"ה אנו שלך כו' על אומתך ומלך אלקום עמו** (ומלכו של עולם אינו קם לעמו ישראל להתיש כח הזרזר הגדול

העומד לנגדם וכההיא דב"ר פע"ה שהמשילם לשני זרזרים) א"ר ברכיה אמרו ישראל כו' מקדשך א"ר יצחק אמרו ישראל כו'. כצ"ל:

ד **שכחה מצויה בנו כו'**. תנחומא תצא ס"ט וסוף פסיקתא דזכור ושוח"ט מזמור קל"ז:

ה **ואין שכחה לפניך**. רמזו ללשון מטבע תקיעתא דבי רב ואין שכחה לפני כסא כו':

פסקה ב

י **נהפכה לזרים כו'**. **כמהפכת סדום** (**דברים כ"ט**) **כצ"ל**. ובא לפרש לשון נהפכה הוא ענין שממה. (וכד"א (ישעיה א') ושממה כמהפכת זרים) ומביא ראיה ע"ז שהפוכה ענינו חורבן גדול כמהפכת סדום:

פסקה ג

ז **חייכם אף הגואל כו'**. אולי יש להמתיק שכמו שם מזה עצמו שלא היה לה אב ונתגדלה בבית מרדכי היה סיבה לגאולה (שעל כן לא נודע בת מי היא ומה הוא לה) כן מזה עצמה נסתרה ונתעלמה שכינה והשגחת ה' מהם ואמרו ואין אב. הוא סיבה לתשובה לגאולה:

פסקה ה

ח **על שבגדנו בצואירינו**. עמ"כ שפי' על ביהמ"ק וכ"ה בזוהר ויגש (ר"ט) ואפשר היינו שבגדו בצוארם להוציא מגרונם ד"ת. (או שפרקו מעל צוארם עול תורה) לכן לא הונח להם בעת צרה. וכמ"ש שלהי ברכות המרפה עצמו מד"ת אין בו כח לעמוד ביום צרה (ולשון צואר הונח על שהוא מקום המיצר שבגוף האדם. ולכן הוא ענין אחד עם צרה):

ט **נ"נ צוה לא תשבקינון כו'**. פסיקתא דותאמר ציון:

ט **לא תהי מפלי עליהון**. עמ"כ ובא"א הגי' לא תהי מרפי להון. ולפ"ז פי' יגענו ולא הונח לנו הוא שעל צוארנו נרדפנו כ"כ במהירות עד שאף שיגענו לא הונח לנו לעמוד לפוש ולנוח. ואפשר גרסי' לא תהי מפליג עליהון ופירושו לשון הפלגה והסיח דעת. כלומר שלא תסיח דעתך מלדוחקן ולרודפן שלא ינוחו רגע ויהא להם פנאי לעשות תשובה:

י **הוא אריוך**. רב טבחיא די מלכא נ"נ (דניאל ב'):

פסקה ו

יא **משלחין שמן למצרים**. שבא"י שמן הרבה וכמ"ש במנחות (דף פ"ה) בספרי הברכה שהביאו שמן מא"י ללודקיא (וכן למצרים הסמוכה לה) והיו מחליפין עמהם (וז"ש מצרים נתנו יד) על תבואה שמבורכת בה מצרים ומשלחין לאשור ודרש אשור לשבוע לחם להשביע לחם את אשור (וגם מקרא דברית עם אשור דמייתי יש לומר דדרש ברית כמו לברות ?למו לשון שבועה):

פסקה ז

יב **אמר לו הקדוש ברוך הוא בדידכון קיימין**. אפשר דרש כן מלת ואינם שהוא תשובת הקדוש ברוך הוא לישראל שאין הדבר כן שאמרתם אבותיכם חטאו. אלא גם אתם שלכם די לכם:

יג **דבר אחר אמרו להון קיימין בדילנא**. פי' האבות השיבו להם. שאדרבה אתם קיימין בדילנא וז"ש אנחנו עונותיהם סבלנו הוא תשובת האבות המתים שאנו מכפרים על החיים. (וירמוז לזה מה שכתוב אנחנו בלא וא"ו שהוא ענין בפני עצמו והקרי ואנחנו הוא כפי הפשט סיום אבותינו חטאו כו'):

פסקה ח

יד **אלו מצרים**. שהן מבני חם עבד עבדים. ועי' בפר"א פרק כ"ד ומה שכתבתי שם בביאורי בס"ד:

טו **אלו מלכות שעיר פורק כו' כן צריך להיות**. וכד"א (בראשית כ"ז) ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים:

פסקה ט

טז **נפש העם בדרך לסבוב את ארץ אדום**. וז"ש ריח צרה שהריחו מרחוק מגבולו את ריח צרתו שלא נתנם עבור בגבולו ויצא לקראתם. וסבלו צרה שחסרו את אהרן הכהן בסבובם את ארצו כמ"ש במדרשות שם:

פסקה יג

יז **שלא היו רחיים בבבל**. שאין מצויין שם אבנים (מפני שהיא עמוקה וארץ מים. והאבנים דרכן להיות מחצבן בהר ובטרשין שם מצויין הסלעים) וז"ש בריש שיר רבה ובמדרש תהלים מזמור ס"ד וכי יש אבנים בבבל. וכמ"ש ותהי להם הלבנה לאבן ע"ש פירש"י ובפדר"א פרק כ"ד:

יט **ברחים כתיב**. והוא אותיות בחרים לרמוז שהבחורים הורידו הרחיים:

כ **חרוזים בשוכה אחת**. אפשר דרש כשלו פועל יוצא מן כשיל וכילפות. שבכשיל הלמו ראשם וחרזום בשוכה בעץ אחד.

פסקה יד

כא **מזמריהון שבתו**. בא לפרש מלת שבתו מושך גם כן על בחורים מנגינתם ועיין מתנות כהונה. והא דא"ר חסדא בראשונה כו' הוא חוזר לדרוש זקנים משער שבתו:

פסקה טו

כב **היו פוסקין**. עמ"כ ויפה פירש דהיינו פוסקין ומבטלין שמחה א' וכדתנן משבטלה סנהדרין בטל השיר. ור"ל אבל אחר כך שרבו הצרות ואין בשר המת מרגיש וגם פסקו סנהדרין ואין כח ב"ד יפה לגזור כזה על הצבור וז"ש משבטלו אלו ואלו שבת משוש כו':

פסקה טז

כג **ר' ירמיה דשבשב כו'**. קהלת רבה פרשה יו"ד (ואפשר נקרא דשבשב ע"ש שבישתא דזיתא שנטל ועשה ממנו עטרה):

פסקה יז

כד **רש"א צער גדול כו'**. ויק"ר פרשה י"ט ע"ש:

פסקה יח

כה **וכבר היה ר"ג כו'**. ספרי עקב פסקא מ"ג:

פסקה יט

כו **וכי יש מלך בלא מטרונה**. עמ"כ. ואפשר דרש לשון תשב כדכתיב ימים רבים תשבו לי ולא תהיה לאיש (הושע ג') הכסא והמטרונא הם משל ענין אחד:

פסקה כ

כז **והושב ע"י. ישעיה וכו' לא אשכחך**. עמ"כ. וכדבריו כ"ה בפסיקתא דותאמר ציון ע"ש:

פסקה כא

כח **שלך הוא שנאמר שובה אלהי ישענו**. י"ל אף התשובה שאנו שבים לפניך שלך הוא. וכמ"ש אלמלי הקב"ה עוזר לו אינו יכול לו. וז"ש אלהי ישענו הושיענו ועזרנו להתגבר על היצה"ר לשוב בתשובה שלמה לפניך:

כט **כאדם הראשון**. שאחר שנתגרש לקדם עשה תשובה ונתקבל ברצון:

ל **כימי עולם כימי משה**. ויק"ר פ"ז עמש"ש בהגהותי בס"ד:

פסקה כב

לא **מאיסה לית סבר**. כלומר זה א"א כמש"ל שהשיב ע"י עצמו אם ימדו כו' גם אני אמאס כו' אלא אינו כ"א קציפה בעלמא. ויש סבר שישוב אפו וינחמנו. וא"כ יש לנו לומר שקצפת עלינו עד מאד. כלומר יותר מדאי כי לקתה כפלים בכל חטאתיה ועי' (שמ"ר פל"א) ולכן יש לנו לסמוך לחזור ולבקש מיד השיבנו כו' בבי"א: